

УДК 929:93(477)

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ЯК ПОЛКОВОДЕЦЬ

В.Г. Троян,
кандидат історичних наук,
Українська академія банківської справи

Автор розглядає Богдана Хмельницького як полководця, його військовий талант в ході Визвольної війни українського народу середини 17 ст.

Кожна переломна епоха підвищує інтерес суспільства до історії. При цьому загострюється потреба поглибленого вивчення минулого для сьогодення і майбутнього. Для нас із минулого найбільш важливою є ідея верховенства інтересів Вітчизни і відданості їй. Ніхто і ніколи не зможе виправдати ті дії, які не погоджені з цією головною ідеєю, тому що тільки на основі глибокої поваги до рідної землі складались, народжувались і будуть примножуватись загальнолюдські цінності. Тому, на мій погляд, дуже важливо не тільки здолати суб'єктивізм і догматизм у ставленні до минулого, але й відродити справедливість щодо тих людей, які робили нашу вітчизняну історію, глибоко усвідомити зв'язок поколінь і їх непросту долю.

Військове мистецтво українського народу, яке має глибоке історичне коріння, нині ще дуже мало знає як у середовищі воїнів наших Збройних Сил, так і громадськості. Склалась така ситуація, коли народ України не знає своїх військових традицій, цінних надбань у розвитку військового мистецтва, які роблять навіть честь всесвітній військовій історії. Тож починати вивчення військової історії українського народу ми можемо не з нуля, що повністю відноситься і до військової діяльності славетного гетьмана Богдана Хмельницького.

Про діяльність Хмельницького і у вітчизняній, і в зарубіжній літературі написано багато, і жоден з історичних діячів давніх століть нашого народу не може зрівнятися з Хмельницьким за кількістю створених про нього праць.

У різні часи про Хмельницького і його діяльність писали по-різному. Зокрема висвітлення військової діяльності Хмельницького було позначено суб'єктивізмом або перебудовано до вимога часу.

У зв'язку з тим, що сьогодні не існує сумарної історії Радянського Союзу, ми маємо змогу більш детально ознайомитись з діяльністю славетного гетьмана, особливо у військовій сфері.

Існує думка, що військовий талант Хмельницького у значній мірі проявився в ході Визвольної війни 1648-1654 рр. І це правильно, хоч нагадаємо, що Богдан Хмельницький був воякою змолоду.

Ще в 1620 році 25-літнім юнаком був під Цецорою в стрілецькому відділі свого батька і потрапив у турецький полон. У 35-річному віці брав

участь у повстанні 1630 року. Наприкінці Тридцятилітньої війни в 1645-1646 рр. козацький корпус, який очолив Богдан Хмельницький, був залучений на французьку службу і у складі війська принца Конде брав участь в облозі і штурмі фортеці Дюнкерка.

Отже, Богдан Хмельницький ще до Визвольної війни пройшов хорошу школу військового гарту на шляху від сотника (писаря) до гетьмана. Тому не випадково він очолив Визвольну війну, що за своїми масштабами, напруженням і результатами була найвищим, найвеличнішим етапом у боротьбі українського народу проти іноземного панування.

У цій боротьбі, насамперед, проявився полководницький талант гетьмана. Відзначимо, що він організував боєздатну, добре організовану і навчену національну армію, здатну не лише протистояти відбірним підрозділам війська Речі Посполитої, а й перемагати їх. За своєю чисельністю ця армія не поступалася європейським арміям першої половини 17 ст. Гетьман вивчив і вміло використав як багатючий досвід військового мистецтва козаків, так і досвід інших армій [4, 128-132].

Створюючи армію повстання, що мала народний характер, її головнокомандуючий спирався на запорозьке козацтво, що було в цій армії військово навченим ядром. Це козаки постійно вдосконалювали майстерність, опановували основи військового мистецтва і тактику ведення бою.

Так, посол Венецької республіки Альберт Вімін, що був в Україні в 1650 р., не приховував свого захоплення влучністю стрільби козаків: “Мені випадало бачити, – писав він, – як вони кулею гасили свічку, відсікаючи нагар так, наче це зроблено за допомогою щипців” [6, 80].

Основну ударну силу української армії становила козацька піхота. Але гетьман розумів, що протистояти найкращій у Європі польській кінноті силами лише піхоти буде вкрай важко. Тому ще в 1648 році він приділяє велику увагу формуванню козацької кінноти, яка в боях під Зборовим і Берестечком продемонструвала високу боєздатність.

Артилерію повстанського війська теж створив Хмельницький. Спочатку він володів тільки кількома гарматами, які дала повстанцям Запорозька Січ. Але в кінці війни артилерійський парк визвольної армії нараховував уже понад 400 гармат [2, 156].

Хмельницький закріпив за кожною гарматою постійну обслугу із числа кращих стрільців і додав до кожної польової гармати упряж коней, а малокаліберні гармати поставив на двоколесні візки, що були прообразом тачанки часів громадянської війни 1918-1920 років.

Українська армія мала струнку систему поділу на полки, сотні і десятки (курені). До діючої армії входили також підрозділи фортифікаційної, прикордонної і сторожової служб.

Захоплення у сучасників викликали сувора дисципліна козаків, вміння зберігати у таємниці стратегічні задуми. У Хмельницького функціонувала відмінно налагоджена розвідка, завдяки якій він постійно отримував відомості і знав усе, що робиться в Польщі. Потрапивши у

польський полон під Берестечком, татарський мурза повідомив, що при королі Польщі діє високоповажна особа – агент Хмельницького. Цілком вірогідно, що на увазі мався Василь Верещага, який спромігся стати камергером короля Яна Казимира і був присутній на всіх секретних нарадах польської верхівки. Верещага зміг холоднокривно спростувати звинувачення проти себе, які виникли після знахідки в його помешканні під час обшуку чернетки повідомлень та інструкцій від українського гетьмана. Більше того, він намагався дезінформувати короля і одночасно укріпити довіру до себе, “перехопивши” неіснуючі грамоти Хмельницького до кн. Ракочія. Підкупивши слугу цього здібного розвідника, шляхтичі зібрали докази його таємної діяльності, заарештували і стратили після довгих тортур [3, 173-174].

Таким чином, у добу визвольних змагань ХУІІ ст. почала складатися певна система агентурної розвідки у складі головного координаційного органу (Гетьман, Військова канцелярія), який узагальнював інформацію агентів та виробляв для них відповідні інструкції, розвідників, що виконували самостійно або ж у складі груп окремі завдання чи працювали постійно поблизу джерела відомостей, зв’язківців для передачі інформації, а також завербованих під час перебування в Україні іноземних громадян (здебільшого – купців). Намітилась тенденція до переходу від системи тимчасових доручень до запровадження постійних резидентур.

Бойові дії запорожців проти чисельно більшого турецько-татарського війська або ж польської армії вимагали широкого застосування військових хитрощів. Богдан Хмельницький добре розумів значення хитрощів для забезпечення зненацького нападу на ворога і неодноразово користувався цим у ході війни.

Так, під Корсунем у травні 1648р. Б. Хмельницький розташував свої полка півколом на пагорбі перед табором, де були польські війська, і став демонструвати підготовку атаки великими силами. Одночасно в тил полякам був відправлений 6-тисячний загін Кривоноса. Зайнявши лісисту балку, козаки розставили обабіч дороги засідки, артилерію, побудували засіки і перекопали дорогу.

Думаючи, що козаків більше, поляки кинули укріплений табір і стали відступати, де і були зустрінуті вогнем артилерії Кривоноса, атакою його загону з флангів, а козаками Хмельницького – з фронту. У результаті військо Потоцького і Калиновського було розбите вщент у цьому “вогневому мішку” [5, 64]. До речі, така дезінформаційна операція в арсеналі шпигунів японського середньовіччя – ніндзя носила назву “вигорнутий мішок”.

Велике місце в ході війни Хмельницький відводив фортифікаційному мистецтву – спорудженню земляних укріплень, використанню індивідуального захисту від вогню ворога. Про козацький метод індивідуального окопування під час війни розповідає у своїх записках арабський мандрівник П. Алепський, який безпосередньо спостерігав козацьке військо під час війни: “Кожний має свій окремих

захист – яму в землі. Ставши на ноги, вони стріляють з рушниць, а коли стріляє противник, ховаються в ямах, і жодна куля їх не влучить” [2, 158].

Активно застосовував Хмельницький старий козацький звичай – охороняти військо табором з возів. Трансільванський історик Краус розповідав: “У козаків такий звичай на війні, що кожен, їдучи на коні, має припряжений малий візок з харчами, і в поході ці вози їдуть з двох боків, а всередині піше військо, і в разі потреби ці вози служать їм за шанці, цими возами вони дуже сильні і про них кажуть, що нема в світі війська, яке вміло б краще будувати шанці, як козаки” [1, 140-142].

Так, під Пилявцями (вересень 1648 р) Хмельницький зміцнив табір окопами і возами у шість рядів. Коли відходив з військом з-під Зборова (літо 1649 р.), збудував табір у декілька десятків рядів. Влітку 1651 р. під Берестечком наказав тричі зв’язати ланцюгами вози, що стояли навколо табору в 10 рядів.

Характерно, що гетьман рішуче відмовився від оборонної тактики бою і його військова майстерність проявилася у стратегії наступу, нанесені противнику першого, часто несподіваного для нього удару. Він першим шукав ворога і завдавав удару там, де вважав для себе корисним, тримав у руках ініціативу, нав’язував свою волю противнику. Наступ вів на широкому фронті, не зупинявся на малих перешкодах, не любив облягати замків чи “курників”, як їх називав, а йшов прямо на головні сили ворога. Перемогу досягав з комбінованим наступом кінноти і піхоти: кіннота починала бій і витягувала вороже військо в поле, піхота – сильним обстрілом знищувала його. Водночас, Коли це було вигідно, не цурався партизанських методів боротьби, як це мало місце влітку 1648 і 1651 рр.

Під час боїв виявляв особисту мужність, стійкість, витримку, кмітливість, ніколи не втрачав здатності тверезо оцінювати ситуацію. Був неперевершеним тактиком маневренної боротьби. До речі, тактичні засоби, розроблені Хмельницьким, запозичувалися польськими воєначальниками, зокрема Чернецьким.

Він не програв жодної із 12 великих військових операцій, проведених проти польських і татарських військ (трагедія під Берестечком сталася з об’єктивних причин) [8,40].

Вершиною полководницького генію Хмельницького вважається битва під Батогом, де Річ Посполита в травні 1652 р. зазнала найважчої поразки за всю історію її існування. Тому не дарма сучасники порівнювали її з перемогою Ганнібала над римлянами під Каннами у 216 р. до н.е. [7, 176-177].

Успіх військової діяльності Хмельницького визначався ще й тим, що він зумів зібрати навколо себе сузір’я талантів, вихідців з козацтва, селянства і міщан, найкращих знавців військової справи, загартованих у боротьбі проти шляхетської Польщі, талановитих, мужніх, незламних військових керівників.

Визвольна війна висунула ряд видатних козацьких полководців та багато ватажків окремих повстанських загонів, які розвивали далі укра-

їнське військове мистецтво: Максим Кривоніс. Іван Богун, Данило Не-чай, Нестор Морозенко, Мартин Небаба, Іван Золотаренко, Матвій Гладкий, Мартин Пушкар, Іван Юричевський та ін.

У роки Великої Вітчизняної війни за особливі заслуги у справі захисту СРСР Президія Верховної Ради своїм рішенням від 10 жовтня 1943 р. впровадила орден Богдана Хмельницького 3-х ступенів.

Таким чином, – сьогодні, у час розбудови нашої національної армії полководницький досвід Богдана Хмельницького є актуальним як у справі повернення історичної правди і використанні традицій минулого в Збройних Силах, так і у вихованні патріотів-захисників суверенної України. Це невичерпна скарбниця бойового досвіду і славних традицій національно-визвольних змагань.

Summary

The author examines Bohdan Khmelnytsky as commander, his military talent during the Liberation war of the Ukrainian people of the mid 17 century.

Список літератури

1. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. – К., 1991.
2. Апанович О. Козацтво – збройні сили України // Голос України. – 1991. – 28.11, 22.29.111.
3. Голобуцький В. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654. – К., 1962.
4. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. – Видання 2-е. – Львів, 1990.
5. Лобов В.Н. Военная хитрость. – М.: Воениздат, 1992.
6. Сочинський В. Чужинці про Україну. – К., 1992.
7. Смолій В.А. Великий гетьман. – К., 1993.
8. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький: Хроніка життя та діяльності. – К.: Наук, думка, 1994.